

DIVINAȚIA ÎN ANTICHITATEA GREACĂ ȘI ROMANĂ

Întrucât e sfânt, misterul trebuie să fie ceva moral și, prin urmare, un obiect din domeniul rațiunii pe care l-am putea cunoaște în chip suficient pentru uzul practic; dar întrucât e mister, nu e accesibil rațiunii speculative, căci dacă ar fi, ar putea fi și comunicabil tuturor și, prin urmare, ar putea fi demonstrat exterior și public.

Kant

Se vede deci că toate lucrurile la romani erau puse în legătură cu divinitatea, iar nebăgarea de seamă a prezicerilor și obiceiurilor străbune romanii nu o îngăduiau nici în cele mai mari izbânzii, socotind că este mai de preț lucru pentru salvarea cetății ca conducătorii să cinstească cu frica pe zei, decât să învingă dușmanii.

Plutarh, *Marcellus*, III

IMPORTANȚA MANTICII ÎN ANTICHITATE este evidentă, atât în domeniul vieții religioase, cât și în cel al speculației filosofice. Gânditorii greci, de exemplu, admiteau în principiu divinația, care prin diversele sale aspecte, permitea aflarea viitorului, încercându-se însă delimitarea domeniului acesteia de practicile vulgare, considerate ca neavând nici un fundament real. Astfel, dacă Platon, cum vom vedea, recunoaște extazul profetic, Aristotel se arată neîncrezător față de orice procedeu de acest tip. Stoicii, la rândul lor, considerându-i pe zei prea buni pentru a le refuza oamenilor un bun atât de prețios, cum era divinația, nu negau existența acesteia. O dată cu Epicur divinația trece printr-o perioadă de negare: din moment ce nu există Providență și din moment ce Universul este organizat după legi imuabile, divinația nu-și mai avea rostul în acest sistem (Bloch, 12).

Divinația este o „magie contemplativă“, fiind în același timp o filosofie, o acceptare inevitabilă a destinului, căutarea gândirii divine; pătrunderea

în adâncurile Inteligenței supreme pentru a se conforma intențiilor acesteia, pentru a se supune voinței acesteia (Massonneau, 17). Studiul divinației arată de altfel că această știință supranaturală este cel mai adesea aplicată investigării trecutului sau a prezentului decât celei a viitorului, fapt ce conturează caracterul ei pasiv: oamenii nu vorbeau; în loc să pună întrebări referitoare la problemele arzătoare, ei așteptau ca divinitatea să fie cea care să ia cuvântul. Și această disponibilitate a divinului, nu mereu pe înțelesul tuturor, era concretizată în cele mai neînsemnate revelații. Divinația tradițională nu pretinde să ofere o cunoaștere anticipată a viitorului, ci furnizează informații asupra unor date care scapă în mod normal percepției oamenilor. Se așteaptă de la ea în mod esențial revelații despre agenții și forțele care conduc, în secret, articularea evenimentelor. Se merge la ghicitor ca să se afle cum poate fi contracarat un anumit fapt supărător sau cum se poate favoriza apariția încă nesigură a unui eveniment fericit. Deci, nimic nu este fixat dinainte. Viitorul rămâne imperceptibil, dar există mijloace de a anula sau deturna forțele adverse și de a le atrage pe cele favorabile. O divinație duce inevitabil la prescripții de comportament magic sau sacrificial. În ceea ce privește deosebita preocupare a antichilor pentru divinație, A. Bouché-Leclercq remarcă: „Această latură a sentimentului care anima politeismul greco-roman este credința într-o revelație permanentă, acordată de zei oamenilor, credința într-un fel de sprijin intelectual oferit spontan și obținut ușor, datorită căruia societatea și indivizii își puteau regla actele cu o prudență supraumană“ (Bouché-Leclercq, I, 7). În acest sens, divinația apare ca rezultat al unei idei religioase – credința în Providență – sau, mai precis, credința în existența unei divinități inteligente și în posibilitatea stabilirii unor legături reciproce între oameni și aceasta (*idem*).

Ceea ce intenționăm să abordăm în capitolul de față nu este întregul sistem pe care-l formează divinația în Antichitatea greacă și romană, ci acele componente ale lui care-i marchează caracterul spontan. Vorbim astfel de indivizi izolați sau în grupuri restrânse, inspirați, recipiente ale voinței divine, și nu de asociații religioase, de oracole. Legătura dintre cele două categorii de personal profetic este, evident, foarte strânsă, de filiație. Ghicitorii independenți – membri indispensabili ai societății – au premers asociațiilor religioase și oracolelor; când acest lucru a fost posibil, au continuat să existe și după instituirea sistemului divinației oficiale. Încă de la primele lor manifestări, practicile divinatorii au fost caracterizate de disjungerea de rituri sau culturi (cf. Bouché-Leclercq, II, 2; 5). Aceeași situație poate fi remarcată și în domeniul, mai larg, al mitologiei. Apariția zeilor, a panteonului, într-un

cuvânt, a mitologiei instituționale, a fost un rezultat al sistematizării credințelor disparate, complementare, privitoare la un domeniu mai mare al realității, proces caracterizat în primul rând printr-un antropomorfism accentuat, și el utilizat din rațiuni de economie.

Divinația se plasează la limita dintre lumea umanului și a sacrului, a supranaturalului, prin procedeele și prin personalul de deservire încercând să atenueze șocurile ce ar putea apărea în punctele de contact, cauzate de descărcările de energie din planul transcendent. Zeul atenționează, dă de știre, poruncește, dar omul, limitat fiind în capacitățile sale de comunicare cu lumea cealaltă, are nevoie de sprijin. Astfel, pendulând între magie și artă, știință, se conturează chipul celui care se constituie în elementul de legătură, în instrumentul indispensabil de comunicare de care au nevoie reprezentanții celor două lumi. Asemeni magicianului, vrăjitorului din epocile ulterioare (în acele situații când întâlnim o similitudine a actelor – avem în vedere mai ales practicile cu caracter oracular, care, *nota bene*, puteau fi îndeplinite și de persoane nespecializate¹), ghicitorul – pentru a-l numi astfel pe cel ce este eroul principal al practicilor divinatorii – nu este o persoană specializată (în sensul formalizării, al instituționalizării). Tradiția juca de multe ori un rol important în dobândirea calităților necesare practicării divinației, dar cel mai des se poate vorbi de o tradiție experimentală (v. Bouché-Leclercq, II, 9-13). Individualizarea este evidentă mai ales când ne referim la un element distinctiv al referenților – avem în vedere starea de *inspirație*, de *exaltare*, de *posedare*, ce se soldează cel mai adesea cu viziuni temporare sau cu dobândirea, pentru toată viața, a unor calități excepționale (cf. darul profetic, suprauman, capacitatea de a face farmece, de a trimite boli etc., pe care vrăjitoarele le-au primit de la diavol; puterea de a vindeca, pe care descântătoarele române o au de la iele etc.). Numărul mare și variat al practicilor divinatorii din Antichitate își găsește explicația într-un fel de nevoie profundă și constantă a naturii umane de a-și depăși limitele și de a ști cât mai mult, de a poseda mai multă informație, față de cât dispune în stare normală, în legătură cu destinul său.

¹ De exemplu, în folclorul românesc, practici oraculare din categoria numită *magia primei zile*, performate la Anul Nou, Paște etc.; practici de ursită, utilizate de fete în timpul sacru al sărbătorilor, cu o bogată încărcătură magică (Sfântul Vasile, Paște, Sfântul Gheorghe etc.).

1. *Divinație naturală vs. Divinație experimentală*

O primă distincție care s-a făcut în interpretarea practicilor divinatorii antice este între divinație naturală și divinație experimentală.

Divinația naturală are ca obiect observarea și interpretarea semnelor care apar fără efort deliberat: visele, cântecul și zborul păsărilor, liniile mâinilor, fazele lunii, cometele, furtunile și alte preziceri erau adesea considerate semne de noroc sau de nenoroc.

Divinația experimentală cere o acțiune deliberată, cum ar fi aruncarea zarurilor pentru a obține un sfat în iubire, practici de prognosticare în cazul bolnavilor, pentru a afla dacă vor trăi sau vor muri.

2. *Divinație artificială vs. Divinație naturală*

Cicero, în tratatul său *De Divinatione*¹, definea divinația drept o modalitate de a cunoaște și de a prevedea evenimente care au loc întâmplător. Acestea se împart în două categorii, care constituiau cele două tipuri distincte de divinație:

Divinația artificială (*μαντική, ἔντεχνος, τεχνική; divinatio artificiosa*) depinde în parte de circumstanțele în care se desfășoară, în parte – de îndelungata lor studiere. Ea cuprinde astrologia, auspiciile, haruspiciile, divinația prin intermediul semnelor, minunilor, fulgerului, tunetului și altor fenomene naturale². Astfel, divinația artificială ar desemna tehnicile de observare și de interpretare a fenomenelor naturale, tehnici stabilite pentru a descoperi, pornind de la semnele selecționate, sensul ascuns al mișcării lucrurilor. Această artă, cultivată la diferite popoare în condiții climatice și geografice variate, a luat forme specifice de-a lungul timpului. Ceea ce este însă important, fie că vorbim despre divinație artificială, fie despre cea naturală, este veridicitatea semnelor. În *Republica* (382 e), Platon susține teza imuabilității semnelor divine: blamabile nu erau acestea, ci greșita lor interpretare, de care numai oamenii erau vinovați: „Zeul este, așadar, pe de-a-ntregul sincer și adevărat, în faptă și vorbă, și nici el însuși nu-și schimbă

¹ Cicero însuși fusese augur; în cartea sa *Despre republică* își făcuse cunoscută opinia favorabilă riturilor augurale și auspiciilor.

² La greci terminologia era diferită: *σημεῖον* – semn divinator în general; *οἰωνός* – semn transmis prin intermediul păsărilor; *φάσμα* – aplicat fenomenelor meteorologice; *τέρας* – semn, minune care produce groază (cf. Bloch, 15-16).

înfățișarea, nici pe alții nu-i înșală, fie prin vedenii, fie trimițând cuvinte sau semne, nici în timp de veghe, nici în vis.“

Divinația naturală (μαντική, ἄτεχνος, ἀδίδακτος; *divinatio naturalis*) se realiza, după Cicero, prin intermediul viselor și al profețiilor făcute de persoane inspirate (*De Divinatione*, I, XLIX, 340-342). Ea desemnează inspirația de origine divină, manifestată prin vise sau viziuni, precum și talentul de a cerceta indiciile profetice sau instinctul de a prevedea viitorul. Divinația naturală ar fi radical diferită de arta divinatorie, pentru că profețiile inspirate de zei erau proferate într-o stare de exaltare psihică (*per furem*), corespunzând unei mișcări libere a sufletului, străină raționamentului. Printre exemplele alese de Cicero se numără cel al sibilei Cassandra: când formulează profeția, nu ea este cea care vorbește, ci zeul, care a pătruns în trupul ei.

În divinația naturală se stabilește un raport direct între spirite și sufletul ales (sau care prezintă aptitudini pentru acest raport). Viziunile și profețiile formulate în momentele de exaltare (semnalând trecerea într-o altă stare) sunt completate de vise, pentru că, în timpul somnului, sufletul se desparte de trup și de materialitatea simțurilor, întâlnind temporar universul spiritelor (cf. și credințelor referitoare la mobilitatea sufletului vrăjitoarelor – deci, al personajelor demonice în general). Pe lângă starea de somn, care transmite profețiile prin intermediul viselor, momentele de exaltare, de posedare divină, daimonică constituie cel mai important element al divinației naturale. În *Phaidros* (244 a-b) Platon face apologia nebuniei, înțeleasă ca o stare propice comunicării cu zeii: „Adevărul e că dintre bunuri, cele mai de preț se nasc din nebunia cea dată nouă în dar de către zei. Iat-o pe profeteasa din Delfi sau pe preotesele de la Dodona; în sfânta lor sminteală i-au ajutat pe greci în multe și minunate feluri, fie că era vorba de interesul câte unuia, fie de acela al cetăților; în schimb, călăuzite de rațiune, abia de au făcut vreun lucru bun, dacă nu chiar nimic. Ce să mai spunem de Sybilla și de ceilalți toți, care prin zeiescul dar de a străvedea cu duhul i-au ajutat pe mulți, dezvăluindu-le ce îi așteaptă în viitor și mânăndu-i către o purtare înțeleaptă?“

În continuare, Platon face o ierarhizare a procedeelelor divinatorii, pentru a arăta importanța deosebită ce trebuie acordată stării de exaltare, de posedare (244 d-e): „Și cu cât arta de a vedea cu duhul (*mantike*) stă mai presus decât cea augurală (*oionistike*) atât prin desăvârșire, cât și prin venerația cu care e privită – la fel se întâmplă și cu numele și îndeletnicirea care purced de aici – tot cu atât, dacă e să-i credem pe cei din vechime, stă mai presus nebunia care ne vine de la zeu pe lângă omeneasca chibzuință.“

Divinația naturală, ca formă directă de contact între lumea sacrului și cea a oamenilor, a fost și ea surprinsă de Platon (*Timaios*, 71 e): „Drept semn că divinitatea însăși a dăruit prevestirea slabei minți omenеști stă faptul că, atâta vreme cât omul e stăpân pe mintea lui, el nu e în stare de inspirată și veridică prevestire, ci numai fie în timpul somnului, când puterea lui de înțelegere se află înlănțuită, fie datorită vreunei boli profetice, fie când, inspirată de divinitate, se află abătută de la starea ei firească. Iar omului aflat în starea sa normală, îi revine să înțeleagă, după ce și le-a amintit, cele rostite, în vis sau în veghe, de către forța prevestirii și a inspirației, și, raționând asupra tuturor nălucirilor astfel văzute, să deslușească cum anume și pentru cine dau ele semn al unui rău sau al unui bine, fie el viitor, trecut sau prezent.“ În ceea ce privește statutul celor care practică divinația (înțeleasă aici ca interpretare a viselor), Platon scrie în continuare: „De aici și rânduiala de a-i institui pe cei din tagma interpreților drept judecători ai profețiilor inspirate; unii îi numesc însă prevestitori chiar pe acești interpreți, ignorând complet faptul că ei sunt doar tâlcuitori ai tainelor din oracole și viziuni, fără să fie ei înșiși prevestitori, și că cel mai corect ar fi să poarte numele de interpreți ai prevestitorilor.“

3. *Magie divinatorie*

O altă distincție importantă ce trebuie făcută este delimitarea domeniului magiei divinatorii, în care revelația viitorului este avută prin intermediul unei ființe supranaturale, dar care se caracterizează în același timp și prin gradul mai mare de activism al celui ce performează ritul. Antichitatea cunoaște multe exemple de tipuri de practici divinatorii ce se bucură de o atenție mai mare sau mai mică, în funcție de populația care le practică. Semnele (divine) sunt manifestări evidente ale irupției sacrului în domeniul profanului, prin intermediul cărora oamenii pot afla informații de maximă importanță pentru viața lor. Într-una din primele încercări de sistematizare a practicilor divinatorii din Antichitate, în care se pun în balanță argumentele pro și contra divinației în general, *De Divinatione*, Cicero, care sesizase preferința contemporanilor pentru un tip sau altul de divinație, își exprimă părerea conform căreia „caracterul țării determină tipul de divinație adoptat de locuitori. De exemplu, egiptenii și babilonienii, care populează suprafețe plane, deschise, unde nici un deal nu le îngrădește contemplarea cerului, și-au consacrat în întregime atenția astrologiei. Etruscii, însă, posedând, prin natura lor, un temperament religios foarte pătimaș și împământenind obiceiul sacrificării frecvente a

victimelor, și-au consacrat atenția studiului măruntaielor, haruspicinei (...). Însă arabii, phrigienii și cilicienii, în principal ocupându-se cu creșterea animalelor, umblă mereu prin munți, peste câmpii, iarna și vara, și, din această cauză, le-a fost mai ușor să studieze cântecul și zborul păsărilor“ (*De Divinatione*, I, XLII, 322-324).

Pentru Platon, **mantica inspirată** era demnă de încredere, deoarece era semnul pătrunderii influxului divin în anumite suflete, privilegiate. Platon este de fapt adeptul manticii apolinice (Vicaire, 349). La Platon (*Omul politic*, 290 c-d), cei care practicau divinația erau considerați „interpreți ai zeilor pe lângă oameni“. Încadrați în categoria slujitorilor, îndeletnicirile acestora, foarte variate, sunt indispensabile bunului mers al cetății, datorită împletirii aspectului politic cu cel religios: „Chipul preotului și al prezicătorului sunt așa de pline de demnitate și se bucură de atât de mare faimă, din cauza importanței îndeletnicirilor lor, încât în Egipt nici nu este cu putință să existe rege fără putere religioasă, iar dacă totuși se întâmplă să ajungă prin forță vreunul din altă pătură socială decât cea a preoților, el trebuie trecut din aceea în aceasta; chiar și la greci, adesea, celor mai mari demnități li se încredințează cele mai importante sarcini în legătură cu îndeplinirea anumitor sacrificii. Și, de fapt, și la voi este cât se poate de evident ceea ce spun eu acum; căci, celui devenit rege datorită sorții, se spune că i se atribuie cele mai importante și mai tradiționale dintre sacrificii“ (subl. noastră – A.O.).

Posibilitatea de a avea acces la cunoștințe imposibil de atins de către fiecare muritor, precum și de a stabili un contact cu lumea divinului, de a deveni purtător de cuvânt al acestuia, exista, cu siguranță, în viziunea anticilor. Ea se materializa la ființele umane, prin intermediul *inspirației*, eventual al *posedării* de către reprezentanții divinului, zei sau daimoni. În *Banchetul* (188 c-d), Platon părea să fie de acord cu divinația în măsura în care, indirect, aceasta era un mijloc de cunoaștere: „Iată de ce această artă este, ca să zic așa, făuritoare a prieteniei dintre zei și oameni, și de ce prietenia, pe care ea o stabilește prin cunoașterea legăturilor de atracție, înțește să impună oamenilor respectul legii divine și pietatea“. În această calitate, divinația era de fapt rezultatul interpunerii demonilor între lumea zeilor și cea a oamenilor. Divinația, ca artă de realizare a iubirii, se materializează în persoana Erosului. Intermediarul dintre zei și oameni avea puterea „de a tâlmăci și împărtăși zeilor cele ce vin de la oameni, și oamenilor ceea ce le vine de la zei. Am numit: rugăciuni și jertfe din partea oamenilor; porunci și răsplată pentru jertfe, din partea zeilor (...). *De la daimon porcede și toată știința viitorului; de la arta preoților cu privire la jertfe, la inițieri, la descântece, la toată prorocia și la vrăji* (202 e; subl. noastră – A.O.)“.

CUPRINS

CUVÂNT ÎNAINTE	7
DIVINAȚIA ÎN ANTICHITATEA GREACĂ ȘI ROMANĂ	17
1. Divinație naturală vs. Divinație experimentală	20
2. Divinație artificială vs. Divinație naturală	20
3. Magie divinatorie	22
VRĂJITORIA ANTICĂ	57
1. Practici magice	60
2. Vrăji	64
VÂNĂTOAREA DE VRĂJITOARE:	
SCURT ISTORIC AL MAGIEI ȘI VRĂJITORIEI	91
NAȘTEREA VRĂJITORILOR	115
1. Vrăjitorii înnăscuți	117
2. Mărci ale nașterii demonizate	121
3. Strigoi	138
INIȚIEREA VRĂJITORILOR	145
1. Inițierea se realizează fără sprijinul nemijlocit al unui reprezentant demonic	147
2. Inițierea făcută de către un vrăjitor	147
3. Inițiere involuntară: transmiterea puterilor demonice	150
4. Inițierea realizată cu ajutorul demonilor	151
5. Dracul	169
6. Mitologia Cărții	182
7. Spiridușul	207
8. Zborul	222
9. Sabatul	230
10. Credințele legate de suflet	237
11. Vârcolacii	252

BESTIARUL DEMONIC	267
1. Broasca	267
2. Cocoșul	272
3. Găina	278
4. Câinele	281
5. Pisica	285
PLANTE MAGICE	291
1. Alunul	291
2. Bobul	294
3. Busuiocul	298
4. Cânepa	304
5. Grâul	307
6. Mărul	312
7. Mătrăguna	314
8. Socul	318
9. Usturoiul	321
INGREDIENTE MAGICE	325
1. Apa	325
2. Cărbunii	338
3. Pâinea	344
4. Sarea	357
INSTRUMENTARUL CASNIC	361
1. Lingura	361
2. Mătura	363
3. Oglinda	365
4. Sita	373
LUAREA MANEI	379
1. Luarea rodului câmpului	380
2. Luarea laptelui	391
MAGIA METEOROLOGICĂ	405
1. Producerea ploii	406
2. Legarea ploii. Seceta	419
3. Alte furturi rituale. Eclipsele	425
4. Vântul, vântoasele	431
5. Grindina	436

DIVINAȚIA LA PURTĂTOR:

AFLAREA ȘI INFLUENȚAREA NOROCULUI.

REPREZENTĂRI ALE NOROCULUI ÎN CREDINȚELE POPULARE 451

1. Personificarea norocului 451

2. Practici divinatorii de aflare a norocului 457

FARMECE DE DRAGOSTE ȘI DE URSITĂ.

ADUCEREA URSITULUI 467

1. Ursita 467

2. Practici magice de aducere a ursitului 469

3. Personificarea dorinței sexuale.

Ursita demonică. Zburătorul 508

FARMECE DE ÎNTOARCERE A URSITEI/A DRAGOSTEI.

FARMECE DE ATRACȚIE ȘI DE RESPINGERE 511

1. Luarea dragostei 511

2. Farmece de ură/de urât 514

FARMECE DE URSITĂ.

ALUNGAREA RIVALEI ÎN MOARTE 549

1. Fapt, făcătură 550

2. Tipuri de farmece de ursită 552

BIBLIOGRAFIE 595